Slovenska narodna prebuja in »velmožje«

Božidar Jezernik

V pomladi narodov, je dejal Anton Alexander grof Auersperg, se je pretrgala nekdanja »vez in razpala je butara; Avstrije starodavna moč je razpala in razpada še vedno« (cit. Apih 1888: 100). Avstrijski cesar je bil prisiljen sprejeti ustavo, s katero je odpravil fevdalizem, avstrijskim narodom pa priznal pravico do uporabe narodnih jezikov v šolah in uradih. Med slovenskimi narodnimi buditelji je zavladalo zadovoljstvo, ki ga je Janez Bleiweis v svojem nagovoru velikemu zboru »slovenskiga družtva«, katerega vodja je bil, izrazil z referenco na Vodnikovo Ilirijo oživljeno:

> »Bodi svitloba vsim narodom avstrijanskim« – so mili cesar Ferdinand 15. dan sušca tega leta rekli – in svitloba je bila! – sonce nove sreče, sonce svobode je zasijalo narodom vsim. Zdej, zdej so dobile besede rajnciga Vodnika še le svoj pravi pomen – ne Napoljonu, našimu Ferdinandu veljajo besede:
>
> Ferdinand reče:
> Ilirija, vstan!
> Vstaja – izdiha:
> Kdo kliče na dan?
>
> Ferdinand te kliče, Ferdinand, naš mili Cesar! (Anon. 1848: 165)

Propad starega režima je bil hkrati začetek intenzivne modernizacije, demokratizacije in – nacionalizma. Meščanska demokracija namreč uspešno funkcionira le takrat, ko večina dojema politično skupnost kot skupen podvig; ta ni mogoč brez močne skupne identitete. Revolucionarne ideje so si morale v obstoječem svetu idej izboriti svoj prostor in pridobiti zadostno število pristašev, prijateljev in vernikov. Za to pa je bil potreben čas, veliko vztrajnega dela, pa tudi karizmatičnosti in prepričljivosti tako imenovanih narodnih buditeljev. »Samo po se sebi se nič ne bo zgodilo,« so ugotavljale Bleiweisove *Novice*, »kajti Bog je visoko nad nami in cesar je deleč od nas« (Anon. 1861: 85).

Razvoj narodnih gibanj v Avstrijskem cesarstvu je potekal tako, da se je najprej oblikovalo ideološko jedro, in sicer okrog Herderjevega koncepta jezika

kot duha določenega naroda. Sledila je mobilizacija etničnih skupin s pomočjo šolskega sistema, medijev, društvenega življenja in družbenih sprememb; končno je ustava formalno potrdila načela narodne in jezikovne enakosti (Okey 2001: 285). V okvirih Avstrijskega cesarstva slovenski nacionalisti niso mogli misliti na ustanovitev slovenske države, zato so svoje ambicije zadovoljevali z uveljavljanjem nove, nacionalistične interpretacije preteklosti in prevzemanjem monopola nad njenim nadzorom. Njihov deklarirani cilj je bil boj za »narodno enakopravnost«, svojemu delovanju so nadeli apolitično podobo skrbi za razvoj narodnega jezika in njegovih pravic (gl. npr. Jezernik 2014: 18).

Habsburški imperij in razvoj nacionalizma

Prvi slovenski nacionalisti niso imeli ne moči ne sredstev, da bi svojo interpretacijo preteklosti uveljavili kot uradno zgodovino. Njihova interpretacija je bila zgolj ena izmed možnih, v tedanjem cesarstvu dokaj obrobna. Preden se je uveljavila, si je morala izboriti svoj prostor v boju proti hudi konkurenci interpretacije uradnega zgodovinopisja, podprtega z močno vojsko ter razvejanim birokratskim in policijskim aparatom (Jezernik 2014: 151). Zlasti v letih Bachovega absolutizma so bili prisiljeni svojo politiko uveljavljati le potihoma, v majhnih korakih. Po drugi strani pa je treba dodati, da lojalnost do habsburške dinastije nikakor ni izključevala slovenstva. Pravzaprav je bilo do leta 1918 slovenstvo sprejemljivo le ob pogoju, da ni bilo izključevalno v tej smeri, in šele redefinicija slovenstva po ustanovitvi nacionalne države južnih Slovanov po koncu prve svetovne vojne je to predstavljala kot antihabsburštvo ter tako predstavo aplicirala tudi na čas pred 1918.

Slovenska narodna prebuja znotraj Avstrijskega cesarstva je pred slovensko politično elito postavljala omejitve tako glede razpoložljivih instrumentov kot glede njihove rabe. Njeni pripadniki so morali biti pozorni, da ne bi vzbudili pomislekov osrednjih oblasti, da gre pri njihovem delovanju za politično gibanje, kaj šele za politično opozicijo. Če bi se to zgodilo, bi cesarske oblasti slovenski nacionalizem zatrle v njegovi zgodnji fazi kot protiavstrijsko in protidinastično gibanje, njegove protagoniste pa kaznovale kot izdajalce ali panslaviste. V tem primeru bi zlahka odtegnili pridobljene jezikovne pravice v šolah in uradih, slovenski govorci pa bi postali »brezpravni, razpršeni in ponemčeni« (Sernec 1927: 107–108). Zato so slovenski nacionalisti narod predstavljali kot

cesarju neuklonljivo vdano in zvesto skupnost, ki je bila cesarju hvaležna kot svojemu očetu za ustavno priznanje narodne enakopravnosti. Na ta način so po eni strani svoje delovanje legitimirali pred državnimi oblastmi, po drugi pa pridobivali duha in srca ljudi za svojo stvar. Poznavanje razpoloženja ljudskih množic jim je navajalo, da je šeststoletna skupna preteklost ljudstvo navezala na cesarstvo »tako, da mu je njegov 'cesar' ime očetovo, ime braniteljevo, ime veličastno, ime najvišje svetne oblasti na zemlji« (Lampe 1894: 514). Tega gledanja so se učili že v domači hiši, dodatno sta ga utrjevala šolski sistem in katoliška duhovščina, ki je cesarja slikala kot »branitelja sv. vere« (Lampe 1894: 514).

Dodatne omejitve je pred njih postavljal še družbenopolitični in kulturnozgodovinski položaj slovenskega ljudstva v tistem času. Evropski nacionalizmi 19. stoletja so poudarjali predvsem tri elemente, s pomočjo katerih naj bi nove politične skupnosti, to se pravi narodi, oblikovale svojo samozavest: ustvarjanje »velike politične celote«, poseganje v »boj za velike ideale« ali pa dejanja »velikih mož, ki so predstavitelji njegove kulture« svetu (dr. I. L. 1919: 2). Slovenski nacionalisti so skušali oblikovati narod iz stoletja podrejenega in zatiranega ljudstva brez politične samostojnosti, ki ni niti oblikovalo svoje države niti bojevalo velikih vojn, zato je bila izmed navedenih na izbiro le tretja možnost – veliki možje, zlasti tisti med njimi, ki so govorili v slovenskem jeziku. Njihovo delovanje ni bilo naperjeno proti (avstrijski) državi, temveč je potekalo v skladu z rekom: »Dajte državi, kar je državnega, narodu pa, kar je narodnega« (Vošnjak 1913: 541–542). Na tej podlagi so gradili podobo slovenskega naroda, ki se razvija ločeno od države in za katerega obstoj je pomembna samo kultura, zlasti ohranitev njegovega jezika.

Nacionalisti v jeziku niso videli le najtrdnejše vezi med pripadniki naroda, temveč tudi narodovo največje bogastvo; skrb za negovanje maternega jezika in njegovo obrambo so predstavljali kot najpomembnejši znak »rodoljubja« (Ilešič 1908: xviii). Poudarjanje pomena narodovega jezika je imelo poleg »glasne« vsebine še svoj »tihi« pomen: z bojem za slovenski jezik se je slovenski nacionalizem, čeprav je šlo za politično gibanje, vztrajno odeval v plašč »nepolitičnosti« (Jezernik 2014: 107). Ta mimikrija je bila vodilno načelo pri *slavnem slavljenju slave slavnih Slovanov*. Vsak spomin je namreč družbeno konstruiran v specifičnih okvirih konkretne sedanjosti in oblikovan v službi interesov sedanjosti; je torej gibalo in plod političnega boja. Slavljenje slave slavnih Slovanov je bilo tedaj po eni strani namenjeno dokazovanju, da »Slo-

venci ne zaostajamo za drugimi narodi«. Ker pa slavilci niso smeli postavljati pod vprašaj vdanosti in zvestobe podložnikov do habsburške dinastije, so za to vlogo izbirali kandidate iz vrst ljudi peresa; ljudje meča so prišli v poštev edinole pod pogojem, da so svoj meč junaško sukali za slavo in čast cesarjev (Jezernik 2014: 105–107).

Zvezde na nebu in politika

Prevlada nacionalizma je prinesla tudi spremembo metod in oblik političnega boja; poseben poudarek je dobila množična identifikacija z ikonami nove, narodne identitete. V zavesti, da brez narodnega ponosa ni napredka, so nacionalisti dvigovali samozavest rojakov s poudarjanjem slavnih velikih mož iz vrst svojega naroda, ki so se v preteklosti trudili za korist skupnosti (gl. npr. Glaser 1894: iv). V kontekstu naziranja, da ima narod toliko »svetlih zvezd na svojem nebu, ki mu razsvetljujejo pota skozi povestnico«, kolikor ima »slavnih mož«, so tudi slovenski nacionalisti spodbujali njihovo slavljenje. Češ, kolikor mož ima »ovekovečen spomin v celem narodu«, toliko zvezd bo na *slovenskem nebu*, ki bodo narodu »svetile v boljšo prihodnost« (-nc 1889). Ohranjanje spomina na velmože in sočasno potiskanje drugih v pozabo je gradilo nove ravni interpretacij preteklosti in predstav o prihodnosti. »Prihodnost hčerka je sedajnosti in preteklosti,« je razmišljal Lovro Toman. Po njegovi sodbi je bilo za stvaritev srečne, sijajne prihodnosti nujno najprej odstraniti »zavere in napake, ki so v vremenih preteklih zadržavale razvitek narodni« (Toman 1862: 9).

S poudarjanjem veličastnega iz narodove preteklosti so tako nacionalisti gradili častno in slavno preteklost naroda in z njeno pomočjo množice mobilizirali za požrtvovalno delo na narodovi njivi; ta pa je dajala oporo nacionalizmu v sedanjosti in politični eliti pri realizaciji njenih ciljev v prihodnosti. Izbira osebnosti, ki jih je ljudstvo moralo poznati in se jih spominjati, da bi lahko gradilo svetlejšo prihodnost, je bila strateškega pomena. Skupinske identitete se namreč v pomembnem deležu oblikujejo tudi z rekonstrukcijo preteklosti, njenim problematiziranjem in spreminjanjem. Četudi nacionalisti tega niso govorili na glas, so s svojo izbiro vedno propagirali določene politične in svetovnonazorske ideologije, določena družbena, politična in kulturna hotenja. »Spomin«, je zapisal James Young, »se nikoli ne oblikuje v vakuumu; motivi za spominjanje niso nikoli čisti« (Young 1993: 2).

Prezentiranje preteklosti je vedno v tesni povezavi s političnimi procesi, predvsem s politiko reprezentiranja, to se pravi s sprejemanjem odločitev o tem, kdo lahko predstavlja koga, kako, kje in s čim; kdo kontrolira zgodovino, kdo ima moralno pravico kontrolirati jo in v čigavem interesu to počne. S slavljenjem določenih zgodovinskih osebnosti niso zgolj prikazovali določene zgodovine, temveč so jo tudi soustvarjali za javnost. Tako oblikovana zgodovinska zavest je dajala tistim, ki so jo prikazovali, pečat legitimnosti, ker so v nji videli »objektivno resnico«, ločeno od oblasti in politike. Ker je bil tako oblikovan spomin naroda namenjen za potrebe narodnega boja, je bila preteklost, ki so jo predstavljali *velmožje*, v celoti produkt sedanjosti, njenih ideoloških in političnih nasprotij, pogajanj in bojev (Jezernik 2014: 130). Zato se je stalno spreminjal, iz roda v rod popravljal, dopolnjeval in prilagajal potrebam časa, dokler ni podoba narodne preteklosti dobila povsem antagonističnega videza v odnosu do cesarske zgodovine in njenih rekonstrukcij preteklosti.

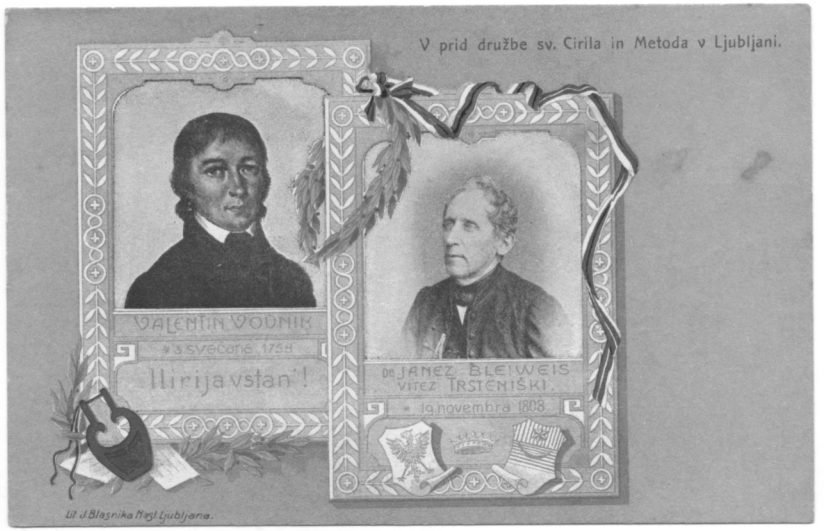

Valentin Vodnik, »pervi slovenski pesnik«, in Janez Bleiweis, »oče slovenskega naroda«, razglednica, 1908

Slavno slavljenje slave slavnih Slovanov

Velikega pomena popularizacije slavnih mož za narodno prebujo se je dobro zavedal tudi urednik *Kmetijſkih in rokodélſkih noviz,* ki je že na naslovnici njihove prve številke oznanil, da »ſi sheli vſakktiri Krajnez posnati ſvojo krajnſko deshelo, ſe issnaniti s imenitnimi rojaki, ino svediti imenitne prigodke ſvojih ſprednikov«, ter napovedal, da bo izpolnitev te želje »poſebna ſkerb naſha« (Anon. 1843: 1). Leta 1852 je urednik Bleiweis začel sistematično objavljati življenjepise posameznih velikih slovanskih mož, in sicer tako v *Novicah,* kot tudi v *Koledarčiku slovenskim*. Z njimi je želel ne le seznanjati svoje bralce o življenju in delu vidnih posameznikov, temveč jim je z njihovimi biografijami želel vzbujati narodni ponos. Menil je namreč, da je bil že čas,

> tudi Slovencom po malem od slavnih mož, od teh dragih in bližečih kamnov slovanskega naroda pripovedovati – starjim v ponòs, da so tega naroda – mlajšim pa v ponòs in izgled – v ponos iz ravno tistega namena, v izgled pa, da bi jih posnemali sebi in svojemu narodu na čast in slavo (Anon. 1852: 138).

Kot ugotavlja Andrei Markovits, je nacionalizem v Srednji in Vzhodni Evropi predstavljal družbeno silo, s katero so ljudje poudarjali podobnosti z brati onstran deželnih meja, medtem ko so istočasno izpostavljali dotedaj prezrte razlike med seboj in njihovimi *inorodci*. Šlo je za politično manifestacijo dotedaj malo poudarjanih kulturnih, jezikovnih in družbenih vezi. Skupne tradicije – oziroma *conscience collective* – so bile razširjene geografsko, politično in socialno, podobnosti, razlike v govoru, noši in navadah pa stopnjevane (Markovits 1982: 9).

V 19. stoletju so evropski narodi vzpostavljali svojo razliko od drugih narodov na skupnih vzorcih, ki so bili sami plod kulturnih stikov in prenosov med narodi, in s tem, da so javno razkazovali svoje edinstvenosti (gl. Rigney in Leerssen 2014: 5). Vsi evropski nacionalisti so poudarjali enkratnost in neponovljivost svojega naroda, narodnost in narodno dediščino pa predstavljali kot izraz endogenega narodnega duha. Kljub temu so v svojih rodoljubnih govorih svoje *brate* povsod nagovarjali enako, razlikovala so se »samo imena zgodovinskih oseb in dogodkov«, je ugotavljal Ljudmil Hauptmann, »vse drugo je povsod in vedno isto: besede, strastne in ginjene, navdušene in navdušujoče, o slavi, junaštvu, veličanstvu in brezprimerni, prirojeni pravičnosti lastnega naroda« (Hauptmann 1938: 427). Kljub svojemu ekskluzivizmu je bil naciona-

lizem tedaj internacionalen fenomen. Narodna zavest se ni in se ne izčrpava v golem občutenju pripadnosti narodu, temveč mobilizira posameznike za uresničevanje (političnih) ciljev narodne skupnosti (Jezernik 2013: 27).

V preteklosti so delovale neštete osebe, nacionalisti so izmed njih izbirali tiste, ki so dajali legitimnost njihovemu prizadevanju in so jih mogli predstavljati kot poosebljenje svojih vrednot. V tem smislu je narodna prebuja nujno pomenila politizacijo kulture in mobilizacijo kulturnih oblik za ideološke cilje. Zato poudarjanje, kako je poznavanje velmož ter čaščenje njihovega dela in zaslug za narod »ravno tolika dolžnost, kakor njih slavne izglede posnemati« (Kleinmayr 1881: 9).

Posamezniki, ki jih je skupnost sprejela za *velmože,* so bili spremenjeni v podobo naroda. Iz kulta narodovih *velmož* so se pripadniki določene skupnosti učili solidarnosti in skozi primerjavo s pripadniki drugih narodov gradili občutek lastne vrednosti; s tem pa so prispevali h kulturni homogenizaciji pripadnikov določenega naroda in k zarisovanju ločnic med Nami in Drugimi. Na narodnostno mešanem prostoru se je tako imenovana narodna prebuja prej ali slej razvila v narodni boj, kajti – kot piše Dragotin Lončar – »Vsak narod je prihajal s svojimi zahtevami, ki so si med seboj nasprotovale« (Lončar 1909: 150). Ker je vsak narod terjal zase ekskluzivno pravico do določenega teritorija, je narodni boj postal hudo resna zadeva. Tudi slovenski nacionalisti so pogosto razlagali, da bijejo »obupen boj na življenje in smrt na severu, na jugu in zapadu« (Anon. 1905: 1).

»Prvi slovenski pesnik«

Pritisk modernizacije in demokratizacije je v Avstrijskem cesarstvu postavil katoliško duhovščino v nepričakovano vlogo. Duhovščina je s svojim delovanjem pokrivala obširno cesarstvo tudi po najbolj odmaknjenih vaseh in je tekom stoletij razvila močan vpliv na ljudske množice; dejansko je bila edina organizacija, ki je pokrivala celotni državni teritorij. Vloga duhovščine je bila nemara najpomembnejša prav v deželah s slovenskim prebivalstvom, saj je bila civilna družba tam nerazvita, medtem ko narodne aristokracije sploh ni bilo. Zato so bili Slovenci »pretežno zgolj cerkveno organiziran narod« (Prepeluh 1938: 64; prim. Sperber 2001: 718). To je pomenilo, da je bilo mogoče uspešno

udejanjati le tiste ideje, ki so najprej osvojile duha in srca duhovščine. Ivan Tavčar pa je v »času primerni povesti iz prihodnjih dôb« naslikal Slovenijo v prihodnosti kar kot »papeževo provincijo štev. LII.«, kjer vlada ljubljanski nadškof (Tavčar 1891: 131), medtem ko pisatelji pišejo »zgolj molitvene knjige, druzega nič« (Tavčar 1891: 68).

Slovenski duhovniki so bili sami povečini kmečki sinovi in tesno navezani na zemljo svojih prednikov. Slovenski nacionalizem, ki je sredi 19. stoletja postal gonilna sila modernizacije, je prevzel poudarjeno konservativno retoriko in usmeritev (Jezernik 2014: 140–141). To je bilo tudi poglavitno vodilo pri izbiri Valentina Vodnika (1758–1819) za prvo ikono slovenskih narodnjakov, kajti bil je tisti, ki je Slovencem podal »do jezikohrama ključ, on nam prižgal je pesništva luč« (Toman 1858: 30). Vodnik je bil srečna izbira navzven in navznoter. Navzven je bil sprejemljiv za pripadnike obeh narodov na Kranjskem in so zato v novozgrajenem poslopju Kranjskega deželnega muzeja Rudolfinuma njegovo podobo ovekovečili kot enega izmed štirih »slavnih Kranjcev«; poleg kronista Valvasorja, mineraloga in montanista von Zoisa in državnika Siegmunda von Herbersteina (Anon. 1889a: 445). Navznoter je bil Vodnik duhovnik sprejemljiv tako za tiste narodnjake, ki so trdno vernost in ljubezen do Boga predpostavljali v ljubezni do naroda (gl. npr. Anon. 1889b: 131), kot za one, ki niso verjeli, da bi »duhovnik, o kojem se pravi, da ima le svojega očeta v Rimu, domovine pa ne, bil iskren soborilec za pravo narodovo z onim, ki ima vse drugačno vzgojo« (-nc 1889). Slavljenje Vodnika tedaj ni imelo toliko skupnega z njegovimi pesniškimi sposobnostmi kot s političnim življenjem časa.

Z instrumentalizacijo komemorativnih ritualov, posvečenih *Vodníku,* kot utelešenem simbolu slovenstva, so vzpenjajoči se slovenski tisk in društva pospešili nastajanje nove (zamišljene) skupnosti, pa tudi legitimiranje njene ideološke in politične elite (Dović 2013: 188–189). O Vodnikovih dnevih, ki so jih prirejale čitalnice, so *Novice* marljivo prinašale navdušujoča poročila. Čitalniško *vodnikovanje* je krepilo kult »prvega slovenskega pesnika« z recitacijami Vodnikove poezije ali pesmi in skladb, zloženih v njegov spomin, Vodnikov kult pa je spet »veliko prispeval k širjenju slovenske narodne misli« (Gspan 1958: 148–149). Poročevalec o »národni svečanosti Vodniku na spomin«, ki so jo obhajali na svečnico 1869, je zapisal, da je ta pokazala, kako Vodnikov klic »Ilirija, vstani!« ni bil klic vpijočega v puščavi. »Kdor je bil pri tej slavnosti

pričujoč,« je poročal, »lahko je razvidel, da narodna ideja ni prazna sanjarija, za kar bi jo nekteri radi krstili, ampak da je mesó in kri – da je plamen, kterega ne vgasne nobena burja, naj tudi hraste ruje, ker ga neumorno oživlja národna zavest« (Anon. 1869: 48).

Osrednje oblasti najbolj katoliške države v spominu na »preoblečenega menišiča«, ki je bojda rad pel in še rajši pil, niso videle grožnje, zato so tolerirale številna čitalniška *vodnikovanja,* slavljenje »prvega slovenskega pesnika« pa je hkrati služilo kot učinkovita kulisa za prikrivanje nesloge med narodnjaki (Jezernik 2014: 107). Zunanja nevarnost je klicala po slogi, prizadevanje za narodno slogo, ki krepi pripadnike naroda v boju zoper tujo nevarnost, pa je potiskalo v pozabo notranjo razslojenost naroda. Simbolična konstrukcija skupnosti in njenih meja je imela opozicionalen značaj: Slovenci so se definirali v odnosu do Drugih, predvsem Nemcev. Se pravi, da je bila slovenska identiteta določena predvsem po tem, kaj Slovenci niso bili. Josip Jurčič je v uvodniku *Slovenskega Naroda* to izrazil kratko in jedrnato, češ, »le Nemci nečemo biti, samo to ne (to se ve, da tudi Magjari ali ciganje nečemo postati). Zoper ponemčenje pa se hočemo boriti do smrti« (Jurčič 1876: 1).

ŽIVA PODOBA: ILIRIJA OŽIVLJENA.

Šolska spominska slavnost 18. okt. 1913. — C. kr. I. drž. gimn. v Ljubljani.

Živa slika »Ilirija, vstani!«, Ljubljana, 1913

Doba narodne prebuje je prinesla ogromno otipljivih dokazov napredka na vseh področjih družbenega in kulturnega življenja, ni pa prinesla tistega, kar je v retoriki nacionalistov imelo najsvetlejše mesto: narodne sloge. Zlasti potem ko se je *Slovenski Narod* kot dnevnik iz Maribora preselil v Ljubljano, je iz dneva v dan rasla »zagrizenost starih 'Novic'« proti vsemu, kar je prihajalo od mladoslovenske strani (Anon. 1873b: 3). Videti je, kot da bi govorjenje o narodni slogi v resnici razvijalo zastave narodnega razdora. Leta 1873 so *Novice* že ugotavljale, da je bil razdor med Slovenci »vsaki dan« bolj očiten. Zato so se zavzele, da bi se stranki z *Novičnim* in *Narodovim* programom ločili, da lahko »svoji se vstopijo k svojim ter se potem odločno vsak svoje stranke drží«; češ, politika »malo sem, malo tje« daje »piškav sad« (Anon. 1873a: 103–104).

Obstoj konkurenčnih skupin, ki obstojajo znotraj vsakega naroda, pogojuje tudi oblikovanje konkurenčnih, različnih pogledov na zgodovinske dogodke in osebnosti. Tudi slovensko politično prizorišče ni bilo izjema. Naraščajoča notranja strukturiranost je imela za posledico razkroj nekdanjega slogaštva, porojenega v specifičnih razmerah boja za pravice naroda in uveljavitev slovenskega jezika v šolah in uradih. Nekako na prelomu stoletja se je torišče političnega boja preneslo z diferenciacije med slovensko in nemško politično stranko na diferenciacijo znotraj slovenske večine. Izoblikovali sta se narodno-napredna stranka kot politična zastopnica vzpenjajočega se meščanskega razreda in katoliško-narodna stranka kot politična zastopnica kmečke večine. Od tistega časa dalje se je po besedah Antona Mahniča slovenska skupnost ločevala in družila pač glede odnosa do vere. Na eni strani so bili tisti, »ki so se zarotili proti njeni veri, njenim tisočletnim tradicijam, proti njeni zgodovini«, na drugi pa oni, »ki se hočejo bojevati in vmreti pod staro zastavo od Boga, domovine in cesarja« (Mahnič 1889: 563).

Enotnost, vzpostavljena ob nasprotovanju skupnemu zunanjemu sovražniku, se je razblinila skupaj z upadom njegove moči, do katere je prihajalo vzporedno z utrjevanjem narodne zavesti in povezanosti. A trdnejši sta bili narodna zavest in organiziranost, bolj očitna je bila neenotnost med pripadniki naroda. Poslej dinamike političnega življenja ni več določal boj proti zunanjemu sovražiku, temveč so strankarski bojevniki »vže do skrajnih vasi«, razdeljeni v dva tabora, z vso vnemo udrihali po notranjem sovražniku (Anon. 1904: 1). Po Franu Ilešiču naj bi tedaj »ogenj 16. veka« še vedno gorel, tako da sta tedaj nasprotna slovenska tabora še vedno stala drug nasproti drugemu, »baš kakor v XVI. veku, baš kakor dva sovražna naroda« (Ilešič 1908: viii).

»Slovenski grb«

Staroslovenci so si prizadevali organizirati in »probuditi« slovenski narod v širino. Za prebujanje ljudstva visoka estetika ni tako dobro služila, kot so praktični nauki. Kar zadeva poezije, pa so v pesmih Valentina Vodnika in Jovana Vesela Koseskega prepoznali učinkovitejše orodje za narodnoprebudne namene. Avtorja prvih srednješolskih čitank Janez Bleiweis in Fran Miklošič, »ustvaritelja političnega pojma Slovenija«, sta Prešernovim pesmim odmerila razmeroma malo prostora (Ilešič 1902: 152–153). »Oče slovenskega naroda« sam pa je imel do pesnika še dodaten zadržek. Kot je pojasnil v pismu Josipu Cimpermanu, je bil Prešeren svobodomislec in za povrh se za življenja sploh ni zavzemal za pravice slovenščine v uradih, bil je le pesnik »in nič druzega več«: »Prešerin je izvrsten pesnik slovenski, s katerim se smemo po pravici ponašati in ga v oblikah pesniških vsem drugim v izgled staviti. Ali njega cultus ne sme pristranski biti, da ne postane – pretiran« (Cimperman 1883: 191).

V letih po Prešernovi smrti so se pesnika od časa do časa spomnili mladoslovenci, na primer leta 1863, ko je *Naprej* opozoril, da bi si zdaj, ko so »Slovenci uže toliko storili Vodniku na čast«, zaslužil tudi »naš največji, edini pravi pesnik«, da ga Ljubljana praznuje (Anon. 1863: 40). Vendar je Prešeren desetletja ostal v Vodnikovi senci, šele velika Prešernova slavnost ob odkritju njegovega spomenika v Ljubljani ga je dokončno ustoličila kot »prvega slovenskega pesnika« v vrednostnem smislu, tedaj kot najpomembnejšo ikono slovenskega naroda. Odkritje Prešernovega spomenika je bilo krona procesa, ki je – kot se je leta 1874 izrazil Karel Slanc – »moč literature« posadila »na prestol vladarja sveta, katerega je poprej cerkvena oblast zavzimala« (J. Sl … c 1874: 2).

Za to spremembo je bil v največji meri zaslužen Josip Stritar, ki je leta 1866 skupaj z Josipom Jurčičem uredil novo izdajo Prešernovih pesmi in jim napisal estetsko-kritični uvod. Stritar je dotlej prevladujočo oceno Prešernove poezije postavil na glavo in iz Prešerna naredil kult, češ, da je za Slovence Prešeren to, kar je Angležem Shakespeare, Francozom Racine, Italijanom Dante, Nemcem Goethe, Rusom Puškin, Poljakom Mickiewicz (Stritar 1866: 15–16). Kljub temu je praznovanje stoletnice Prešernovega rojstva potekalo sredi »ljutih političnih volilnih borb« (Aškerc 1901: 72). V takem kontekstu je mogla biti ideja o narodni slogi, ki bi presegala obstoječe strankarske delitve, lepa sanja, ni pa mogla biti tudi uresničljiva. Prave življenjske sile ji ni moglo vdihniti niti

pesniško navdihnjeno prigovarjanje, kako genij slovenskega naroda Prešeren stoji sredi borečih se slovenskih političnih strank in jim kliče:

> Bratje! Vaš sveti cilj bodi napredek, bodi prosveta in svoboda! In če se borite še tako med seboj, ne izgubite nikdar tega svojega cilja izpred oči, ne pozabite pa tudi nikdar, da ste vsi vendarle bratje in da ste vsi skupaj Slovenci, ki potrebujete drug drugega v boju zoper skupne nasprotnike. »In necessariis« složni ste nekaj malega, nesložni pa – niste nič. Ne pozabite nikdar, da preže vaši nasprotniki od vseh strani na vas, da vas podjarmijo še bolj, nego ste podjarmljeni … Ali ne vidite velike povodnji tujstva, ki buta z naraščajočo močjo ob šibke jezove narodnosti vaše? (Aškerc 1901: 72–73)

Zaradi takih klicev politični boj nikakor ni potihnil, niti niso »upehani borilci« odložili svojega orožja in si segli v roke, kakor jim je prigovarjala pesnikova domišljija (Aškerc 1901: 73). Za katoliškonarodne kroge vrednostno »prvi slovenski pesnik«, France Prešeren, pač ni bil enako sprejemljiv za narodno ikono, kot je bil »prvi slovenski pesnik« v zgodovinskorazvojnem smislu, Valentin Vodnik. Ko je liberalni ljubljanski župan leta 1900 za binkoštni ponedeljek sklical ustanovni shod zveze županov, je nasprotni tabor takoj izjavil, da »katoliškonarodnih županov ne bo na shod, ker nečejo delati parade liberalizmu, ki bi si rad tem potom okrepil svoje življenje v Slovencih« (Anon. 1900: 4). Iz bojazni, da je v povzdigovanju svobodomiselca Prešerna pravzaprav treba videti napad na katoliške vrednote in da je množična prisotnost na slavnostnem odkritju spomenika izkaz moderne naklonjenosti sekularnim vrednotam, so srdito napadli celotno akcijo postavitve Prešernovega spomenika. Tistim, ki so postavili spomenik, je *Slovenec* očital zlorabo Prešernovega imena: to naj bi pokrivalo namene onih, ki naj bi hoteli »ljudstvo pridobiti za svoje materialistiško naziranje s pomočjo poltenih dražil«. Prešeren naj bi svoje strasti idealiziral, ker je bil kot pesnik nasprotnik neestetskega in surovega materializma, postavljalci njegovega spomenika pa naj bi še to, kar je bilo na njem lepega, vlekli v blato (Anon. 1905ad: 5). Zato je na svojih straneh priobčil ostre napade na »Valjhune materialističkega svetovnega naziranja, ki pozna le sirovo telesno poželjivost in deluje po nazorih poživinjenega darvinističnega svetovnega naziranja«. Novodobnim slovenskim svobodomislecem je *Slovenčev* Opazovavec očital, da so še slabši od poganov, pravzaprav so padli »nižje nego stari pogani, ker oni so resnice iskali, ti jo pa sramotijo« (Opazovavec 1905: 1).

Velmožje torej ne nastanejo kar sami po sebi, temveč jih za take razglasijo drugi. V vsaki družbi namreč obstaja več skupin, ki tekmujejo za družbeno

prevlado; zato je v vsaki družbi več kolektivnih spominov na zgodovinske osebnosti in dogodke in zato vsaka družba živi z različnimi predstavami o tem, katerih mitičnih in zgodovinskih dogodkov in osebnosti se je treba spominjati in kako. Ti konkurenčni spomini niso nekaj statičnega, temveč gre za proces nenehnega spreminjanja »smiselnega« in »nesmiselnega« gradiva. V rekonstrukcijo zgodb o preteklosti ljudje nenehno vključujejo »dejstva«, ki potrjujejo njihova pričakovanja in stališča. Zato je ohranjanje narativnih podob o osebah in dogodkih iz preteklosti proces nenehnega (pre)vrednotenja njihovega pomena, zgodbe same pa izražajo ideološke, politične, etične in druge koncepcije, s katerimi posamezniki interpretirajo in vrednotijo, kaj je še aktualno in kaj je že stvar preteklosti, kaj je pomembno in kaj ni več.

Živa slika »Slava Prešernu!«, Ljubljana, 1899

Radikalne spremembe v političnem sistemu praviloma prinašajo tudi spremembe v simbolnem sistemu določene družbe. Stari simboli se umikajo novim, ki predstavljajo in utrjujejo novo ideologijo in nove politične skupine. V tem dinamičnem procesu so praviloma izpostavljeni prav posamezniki, ki predstavljajo, če ne že kar poosebljajo zaželene ideje in vrednote ter jih napolnjujejo s čustvi. Vzpon nacionalizma v drugi polovici 19. stoletja je v tem smislu prinesel velikansko spremembo tudi pri izbiri velmož, ki so jih predstavljali kot pomembne za skupnost. Če je v Ljubljani leta 1860 dobil prvi javni spomenik maršal Radetzky, ki je nekaj časa živel v Ljubljani in bil tudi razglašen za častnega meščana, in nato dvajset let pozneje še drugega, je slovenska narodna prebuja izpostavila povsem druge osebnosti. Njegova spomenika so, podobno kot Auerspergovega (prim. poglavje Miladinovićeve v tej knjigi), neznani rodoljubi na začetku leta 1919 podrli (Jezernik 2014: 54–73). Prevrat, do katerega je prišlo po koncu velike vojne, so prestali zgolj »narodni spomeniki«, ki so pred tem simbolično označevali prostor kot slovenski, po prevratu pa postali zaščitniki slovenskega prostora. To se pravi tisti spomeniki, ki so podpirali predstavo o slovenski zgodovini kot linearni in jasni zgodbi o povezanosti prevratne sedanjosti z mitično preteklostjo, ki je pripovedovala o tisočletnem boju med dobrim in zlim. Po tej zgodbi današnji junaki (»mi smo taki, kakršni so oni«), ki so jih prinesle politične spremembe, niso samo nadomestili starih junakov kot včerajšnjih zločincev (»mi nismo taki, kakršni so oni«), temveč so tudi dotlej slavna obdobja potiskali v kolektivno pozabo (Jezernik 2014: 396).

Literatura

Anon., 1843: Osnanilo. *Kmetijske in rokodélske novize*. 5. 7. 1843, str. 1.

Anon., 1848: Nagovor. *Slovenija,* 24. 10. 1848, str. 165.

Anon., 1852: Življenje slavnih Slovanov. Vvod. *Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih rečí,* 1. 5. 1852, str. 138–139.

Anon., 1861: Slovenci! *Novice gospodarske, obertniške in narodne,* 13. 3. 1861, str. 85.

Anon., 1863: Beseda Ljubljanske čitalnice, Vodniku na spomin. *Naprej*, 3. 2. 1863, str. 40.

Anon., 1869: Narodna svečanost Vodniku na spomin. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 10. 2. 1869, str. 48–49.

Anon., 1873a: »Novice« in mestne volitve. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 26. 3. 1873, str. 103–104.

Anon., 1873b: V Gorici. *Soča*, 3. 4. 1873, str. 3.
Anon., 1889a: Das Museum in Laibach. *Laibacher Zeitung*, 8. 3. 1889, str. 445–446.
Anon., 1889b: Raznoterosti. Vodnikova slavnost v Ljubljani. *Dom in svet* 2, št. 6, str. 131.
Anon., 1900: Županska zveza. *Slovenec*, 2. 6. 1900, str. 4.
Anon., 1904: Kulturni boji. *Slovenec*, 3. 12. 1904, str. 1–2.
Anon., 1905: Klerikalna gonja proti Prešernu se nadaljuje. *Slovenski narod*, 21. 9. 1905, str. 1.
Apih, Josip, 1888: *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Matica Slovenska.
Aškerc, Anton, 1901: Praznovanje Prešernovega jubileja. *Ljubljanski zvon* 21, št. 1, str. 72–77.
Cimperman, Josip, 1883: V spomin dr. Jan. viteza Bleiwewisa – Trsteniškega. *Novice gospodarske, obrtniške in národne*, 13. 6. 1883, str. 191–192.
dr. I. L., 1919: Spomenik stare slovenske slave. *Jugoslavija*, 20. 3. 1919, str. 1.
Dović, Marijan, 2013: Vodnik, Prešeren in začetki postavljanja spominskih obeležij slovenske literarne kulture. *Primerjalna književnost* 36, št. 2, str. 185–203.
Glaser, Karol, 1894: *Zgodovina slovenskega slovstva*. 1. Ljubljana: Slovenska matica.
Gspan, Alfonz, 1958: Spremne besede; Opombe. V: Valentin Vodnik: *Izbrane pesmi Valentina Vodnika*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 145–212.
Hauptmann, Ljudmil, 1938: Svetovna vojna in naš nacionalizem. *Ljubljanski zvon* 58, št. 7, str. 427–433, 529–535.
Ilešič, Fran, 1902: Opombe o publikacijah »Slovenske Matice« za l. 1901. *Popotnik* 23, št. 5, str. 145–154.
Ilešič, Fran, 1908: Primož Trubar in njegova doba. V: Fran Ilešič (ur.): *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica slovenska. Str. v-xxxii.
J. Sl … c, 1874: Čestilci Preširnovi! *Slovenski narod*, 15. 12. 1874, str. 2–3.
Jezernik, Božidar, 2013: *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
Jezernik, Božidar, 2014: *Mesto brez spomina: Javni spomeniki* v Ljubljani. Ljubljana: Modrijan.
Jurčič, Josip, 1876: Samo Nemci ne! *Slovenski narod*, 20. 6. 1876, str. 1.
Kleinmayr, Julij plem., 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: Julij plem. Kleinmayr.
Lampe, Frančišek, 1894: Slovenija in svetla habsburška hiša. *Dom in svet* 7, št. 17, str. 513–514.
Lončar, Dragotin, 1909: Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. V: Josip Tominšek (ur.): *Bleiweisov zbornik*. Ljubljana: Matica Slovenska. Str. 141–244.
Mahnič, Anton, 1889: Slovenski katoliški shod. *Rimski katolik*, št. 1, str. 563–578.

Markovits, Andrei S., 1982: Introduction: Empire and Province. V: Andrei S. Markovits in Frank E. Sysyn (ur.): *Nationbuilding and the Politics of Nationalism.* Cambridge (MA): Harvard University Press. Str. 1–22.

-nc., 1889: Zopet narodna slavnost. *Slovenski narod*, 16. 7. 1889, str. 1.

Okey, Robin, 2001: *The Habsburg Monarchy c. 1765–1918: From Enlightenment to Eclipse.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Opazovavec, 1905: »Valjhun ravna po svoji slepi glavi …«. *Slovenec*, 16. 9. 1905, str. 1–2.

Prepeluh, Albin, 1938: *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl.

Rigney, Ann, in Joep Leerssen, 2014: Introduction: Fanning Out of Shakespeare. V: Joep Leerssen in Ann Rigney (ur.): *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Str. 1–23.

Sernec, Josip, 1927: *Spomini*. Ljubljana: Komisijska založba »Tiskovne zadruge«.

Sperber, Jonathan, 2001: Churches, the Faithful, and the Politics of Religion in the Revolution of 1848. V: Dietr Dowe idr. (ur.): *Europe in 1848: Revolution and Reform*. New York: Berghahn Books. Str. 708–728.

Stritar, Josip, 1866: Preširnove poezije. V: Jožef Jurčič in Jožef Stritar (ur.): *Pesmi Franceta Preširna, s pésnikovo podobo, z njegovim životopisom in estetično-kritičnim uvodom*. Ljubljana: Oton Wagner. Str. 13–48.

Tavčar, Ivan, 1891: 4000: času primerna povest iz prihodnjih dob. *Ljubljanski zvon* 11, št. 67–73, str. 131–139, 195–202, 259–266, 323–330, 387–393, 451–460, 515–524, 579–588, 645–654, 707–718.

Toman, Lovro, 1858: O Vodnikovem godu. *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 27. 1. 1858, str. 29–30.

Toman, Lovro, 1862: Rojakom! *Novice gospodarske, obrtniške in narodne,* 8. 1. 1862, str. 9–10.

Vošnjak, Bogumil. 1913: Študije k problemu jugoslovanske narodne misli. *Veda*, št. 3, str. 524–572.

Young, James E., 1993: *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven: Yale University Press.